

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr Anny Bańbury-Nowak pt. *Stygmatyzacja publiczna i osobista osób chorujących psychicznie w ujęciu egzystencjalnym - fenomenologiczno-hermeneutyczna analiza wypowiedzi seniorów*, przygotowanej pod kierunkiem dr hab. Małgorzaty Opoczyńskiej-Morasiewicz, prof. UJ

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Anny Bańbury-Nowak jest empirycznym studium, dotyczącym problemu z dziedziny psychologii humanistycznej o profilu egzystencjalnym, zrealizowanym w stosownym do tego rodzaju problemów paradygmacie fenomenologiczno-hermeneutycznym.

Podjęty przez Doktorantkę problem jest ważny zarówno z poznawczego jak i praktycznego punktu widzenia, chociaż nie należy do głównego nurtu zainteresowań badaczy akademickich. Zjawisko stygmatyzacji, widoczne w różnych obszarach życia społecznego, zasługuje na uwagę nie tylko ze względów poznawczych, w celu lepszego zrozumienia jego mechanizmów w kontekście przemian cywilizacyjnych, ale przede wszystkim ze względów praktycznych - w celu dostarczenia animatorom inicjatyw społecznych oraz praktykom/terapeutom wskazań do przeciwdziałania temu zjawisku, które współcześnie zdaje się eskalować, stanowiąc źródło bolesnych doświadczeń osób jemu poddanych. Drugim atutem rozprawy doktorskiej mgr Anny Bańbury-Nowak jest pochylenie się nad problemem stygmatyzacji z perspektywy osób starszych, których za sprawą specyfiki zachodzących współcześnie procesów demograficznych systematycznie w społeczeństwie przybywa i którzy stanowią częsty obiekt stygmatyzacji, ale też bywają jej autorami. Przyjęty do badania projekt badawczy, mieszczący się w ramach

paradygmatu fenomenologiczno-hermeneutycznego, został w rozprawie opisany klarownie i uzasadniony prawidłowo.

Doktorantka postawiła sobie za cel dokonanie jakościowej analizy odpowiedzi na trzy główne pytania badawcze: Pierwsze dotyczy sposobu postrzegania osób zmagających się z zaburzeniami psychicznymi przez osoby starsze, drugie – doświadczania utrat przez osoby starsze dotknięte chorobą dwubiegunową, a trzecie – rozpoznania przejawów autostygmatyzacji będącej następstwem stygmatyzacji i nadawania im znaczeń przez osoby z zaburzeniami depresyjnymi. Wspólnym mianownikiem wyróżnionych problemów są doświadczenia osób starszych, związane ze stygmatyzacją w różnych jej obszarach. Każdy poddany został odrębnemu badaniu, obejmował osobne grupy osób i realizowany był w ramach niezależnego projektu badawczego.

Sposób prezentacji przeprowadzonych badań powiązany jest ze specyfiką formatu recenzowanej rozprawy. Jest to format doktoratu publikacyjnego, zgodnie z którym na rozprawę składają się zrecenzowane wcześniej artykuły, opublikowane w czasopismach znajdujących się na liście ministerialnej, opracowane ze znaczącym udziałem osoby ubiegającej się o wszczęcie przewodu doktorskiego. Do rozprawy mgr Anny Bańbury-Nowak dołączone zostały wymagane oświadczenia potwierdzające jej procentowy udział w opracowaniu projektu badawczego, w jego realizacji i przygotowaniu do publikacji uzyskanych rezultatów badań.

W artykule pierwszym, zatytułowanym „Stygmatyzacja osób chorujących psychicznie i jak jej przeciwdziałać: analiza wypowiedzi osób starszych” , opublikowanym w 2020 r. w czasopiśmie *Psychiatria Polska*, poruszony został problem kontrowersyjności wizerunku osób zmagających się z zaburzeniami psychicznymi w oczach osób starszych. Badanie, mające charakter badania grupowego (opisanego oszczędnie, ale wystarczająco dokładnie), w którym uczestniczyło 46. słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku powyżej 60 r.ż.,

dostarczyło zróżnicowanych wypowiedzi, co umożliwiło wyodrębnienie trzech specyficznych wymiarów czy sfer, uobecniających przejawy stygmatyzacji. Za takie uznano subiektywne przekonania na temat przyczyn choroby, emocje towarzyszące postrzeganiu osób chorujących psychicznie oraz sposoby zachowania się wobec nich. Analiza pozyskanych wypowiedzi stała się podstawą sformułowania wniosków, które w zasadzie pozostają w zgodzie z ustaleniami autorów wcześniej przeprowadzonych badań. W tym kontekście pewien niedosyt budzi brak w rozprawie pogłębionej interpretacji. Do ważnych ustaleń można zaliczyć prawidłowość wyrażającą się w skłonności ludzi do przypisywania innym negatywnych cech, jeśli owi inni stanowią grupę bezimienną czy obcą. Nasuwa się tu analogia np. do różnic w ocenach ludzi starszych dokonywanych przez osoby im bliskie (np. przez wnuków) a ocenami formułowanymi przez osoby dalekie, obce, niemające bezpośrednich kontaktów z seniorami. Z reguły dziadkowie postrzegani są pozytywnie, natomiast anonimowe starsze osoby – negatywnie. Można by to zjawisko próbować zinterpretować, odwołując się do wiedzy z dziedziny psychologii społecznej czy antropologii kulturowej.

Odnosnie do badania opisanego w pierwszym artykule nasuwają się także uwagi o charakterze polemicznym: Po pierwsze – w tytule zawarte jest sformułowanie: „wypowiedzi osób starszych”. Mamy tu do czynienia z pewnym naduogólnieniem, gdyż osobami badanymi byli słuchacze UTW, którzy jednak stanowią grupę wyjątkową – między innymi ze względu na poziom wykształcenia (z reguły co najmniej średni), motywację do uczestniczenia w zajęciach akademickich, pochodzenie głównie ze środowisk wielkomiejskich. Trudno uznać, że uzyskane i opisane w artykule rezultaty badania są diagnostyczne dla całej populacji osób starszych. Powyższa uwaga może stanowić inspirację do uwzględnienia w ewentualnych przyszłych badaniach osób reprezentujących także inne środowiska. Poza tym warto dokonać

porównania wypowiedzi kobiet i mężczyzn, a także uwzględnić fakt, że osoby starsze stanowią bardzo zróżnicowaną grupę wiekową – poczynając od starości wczesnej, poprzez starość średnią, późną i długowieczność (zob. *Podręcznik Psychologii Rozwoju Człowieka*, red. J. Trempała, wyd. PWN). Skoro w badaniach psychologicznych, socjologicznych czy medycznych na ogół uwzględnia się specyfikę rozwojową typową dla poszczególnych podgrup wiekowych (np. w dzieciństwie: wiek niemowlęcy, przedszkolny, szkolny), to dlaczego starość traktować jak monolit? Tym bardziej, że różnice dotyczące kondycji psychicznej są w tej grupie znaczące.

W artykule drugim, pt. „Chorowanie na starość: interpretacyjna analiza fenomenologiczna doświadczenia bólu psychicznego w relacjach społecznych kobiet w wieku senioralnym dotkniętych depresją i chorobą afektywną dwubiegunową”, opublikowanym w internetowym czasopiśmie *Przegląd Socjologii Jakościowej* 2020 r., przedstawiono badanie trzech hospitalizowanych kobiet powyżej 62. roku życia, cierpiących z powodu zaburzeń depresyjnych i jednocześnie doświadczających negatywnych konsekwencji procesu starzenia. Pozyskane od osób badanych wypowiedzi ukazały z jednej strony odrębne treści poszczególnych doświadczeń, ich specyfikę charakterystyczną dla każdej z osób, z drugiej – uznane zostały za podstawę kategoryzacji obszarów życiowych, w których odnotowano subiektywnie postrzegane zmiany w relacjach z otaczającym światem. Wiodącym okazał się wątek utrat, *nota bene* typowych dla okresu starości, których przeżywanie nasila się w przypadku osób chorujących na depresję. Ważnym wątkiem przeżyciowym, na który zwrócono uwagę, okazał się wątek dotyczący sposobu odnoszenia się osób z najbliższego otoczenia do osób, które doświadczają spowodowanego depresją smutku. Sposób ten postrzegany był przez badane kobiety jako ignorujący czy wręcz lekceważący. Jako przeciwną, pozytywną postawę wskazano okazywanie zrozumienia,

aprobaty, cierpliwości, a to może prowadzić - jak zauważa Doktorantka - do poddawania się autostygmatyzacji, która bywa zjawiskiem kontrowersyjnym, co wybrzmiewa w artykule trzecim.

Opis zastosowanej w powyższym badaniu procedury badawczej oraz analiza pozyskanych rezultatów świadczą o niewątpliwym profesjonalizmie metodologicznym Doktorantki w ramach paradygmatu jakościowego, fenomenologiczno-hermeneutycznego, zaś rezultaty przeprowadzonego badania mają wartość inspirującą do refleksji nad pożądanym projektem edukacyjnym, ukierunkowanym na przeciwdziałanie stygmatyzacji i autostygmatyzacji.

Obok wskazanych wyżej walorów poznawczych i praktycznych nasuwają się pewne uwagi krytyczno-polemiczne. Co prawda w badaniu idiograficznym, a taki charakter ma zaprezentowane w recenzowanej rozprawie badanie, istotny jest opis i analiza tzw. pojedynczego przypadku, jednak możliwe jest też dokonywanie pewnego rodzaju uogólnień - uogólnień semantycznych - na podstawie kilku analogicznych badań, o ile oczywiście pozwala na ich dokonanie zebrany materiał badawczy. Jednym z wymaganych warunków jest liczebność osób badanych, a także ujednolicone kryteria doboru osób do badania, takie jak wiek, płeć, wykształcenie czy rodzaj doświadczanej choroby. Opisanemu w recenzowanej pracy badaniu nie można postawić zarzutu braku uogólnienia jego rezultatów, ze względu na ograniczoną liczbę osób badanych, jednak wydaje się, że forma przeprowadzonego badania pozostaje w pewnej sprzeczności z tytułem artykułu, w którym zostało ono opisane. W tytule figuruje określenie „kobiety w wieku senioralnym”, tymczasem przebadano tylko trzy kobiety, w dodatku różniące się wiekiem - mimo przynależności do jednej, szerokiej grupy osób starszych. Ponieważ jednak kondycja psychiczna - umysłowa i emocjonalna osób po przekroczeniu statystycznej granicy starości (60 r.ż.) bywa bardzo zróżnicowana i w dodatku mocno zindywidualizowana, dlatego warto w ewentualnych przyszłych badaniach uwzględnić kwestię

bardziej rygorystycznego doboru potencjalnych osób badanych, zwłaszcza przy małej ich liczebności.

Trzeci artykuł, pt. „Autostygmatyzacja na czas przemijania – interpretacyjna analiza fenomenologiczna doświadczenia starszych kobiet zmagających się z depresją w przebiegu zaburzeń nastroju”, będący w druku w czasopiśmie „*Psychoterapia*”, poświęcony jest zagadnieniu autostygmatyzacji, na który zwrócono uwagę już we wcześniejszym artykule. Zagadnienie to, jak zauważa mgr Anna Bańbura-Nowak, w zasadzie jest nieobecne w pracach naukowych. Badanie, którego jest współautorką, oparte na modelu fenomenologiczno-interpretacyjnym, dostarczyło interesujących informacji; nie tylko przybliżyło rozumienie istoty autostygmatyzacji, ale też pozwoliło rozpoznać znaczenie tego zjawiska dla osób doświadczających stygmatyzacji z powodu zaburzeń depresyjnych. Autorki badania, przeprowadzonego na niewielkiej, ale z punktu widzenia standardów metodologii jakościowej o profilu interpretacyjnym wystarczająco licznej (sześćoosobowej) grupie kobiet stwierdziły, że koncentracja na chorobie i jej objawach odwraca uwagę czy oddala myśli na temat starzenia się i związanego z nim, trudnego do zaakceptowania, nieodwracalnego procesu przemijania, tracenia dotychczasowych ról społecznych, relacji i tym podobnych wartościowych, choć nie zawsze wcześniej docenianych stanów rzeczy. Okazało się, że dla przebadanych kobiet bardziej bolesne jest doświadczanie starzenia się i przemijania niż choroby. Po przeanalizowaniu pozyskanych informacji Autorki sformułowały ostrożną, acz interesującą diagnozę na temat prawdopodobnej pozytywnej funkcji autostygmatyzacji. Ta hipotetyczna diagnoza godna jest dalszego eksplorowania i weryfikowania. Warto zaznaczyć, że Doktorantka nie kwestionuje potrzeby i wagi terapii dla osób zmagających się z depresją. Wskazuje jednak na złożoność problemu doświadczania choroby przez osoby

starsze - z powodu współwystępowania trudnych do zaakceptowania, często bolesnych zmian rozwojowych.

Oceniając całościowo rozprawę doktorską mgr Anny Bańbury-Nowak uważam, że jej pierwszorzędną wartością jest uczynienie obiektem badań osoby starsze, ich świat przeżywany w kontekście podlegania stygmatyzacji, której obecność w życiu społecznym zdaje się być stosunkowo słabo zauważana, a w każdym razie nie stanowi ważnego przedmiotu zainteresowania badaczy akademickich. Niewątpliwym walorem rozprawy jest także zastosowanie w badaniu metody jakościowej o profilu fenomenologiczno-hermeneutycznym, jak najbardziej adekwatnej do podjętego problemu badawczego.

Interpretacja rezultatów przeprowadzonych badań oraz wyprowadzone z nich wnioski są merytorycznie poprawne i wykorzystane jako podstawa do wskazań dla praktyki terapeutycznej oraz działań mających na celu przeciwdziałanie stygmatyzacji osób starszych w przestrzeni publicznej, w tym szczególnie osób doświadczających bólu powodowanego zaburzeniami depresyjnymi.

Pod względem formalnym praca nie budzi zastrzeżeń, jej struktura jest logiczna, przejrzysta, zaś treść wyczerpująca, a przy tym wyważona, zredagowana syntetycznie.

Uwaga krytyczna dotyczy naduogólnienia zawartego w tytule pracy. We wszystkich badaniach brały udział kobiety, tymczasem w tytule figuruje określenie „seniorzy”. Ciekawe, czy ustosunkowanie do osób dotkniętych chorobą psychiczną, a także sposób przeżywania starości i postrzegania stygmatyzacji różni kobiety i mężczyzn? Uwaga dodatkowa, w zasadzie marginalna, dotyczy zestawu projektów badawczych zaprezentowanych w rozprawie. Wprawdzie każdy spełnia podstawowe kryteria metodologiczne, zalecane w badaniach o profilu fenomenologiczno-hermeneutycznym, jednak wątpliwości budzi zestawienie ich w obliczu różnic dotyczących

charakterystyki osób objętych poszczególnymi badaniami. Postawy stygmatyzujące badano z różnych perspektyw – zewnętrznej (badanie nr 1, dotyczące stosunku słuchaczy UTW do osób chorujących psychicznie) oraz perspektywy wewnętrznej (badania nr 2 i 3, dotyczące doświadczania stygmatyzacji przez osoby hospitalizowane). Wydaje się, że uwzględnienie jednolitych kryteriów doboru osób poddanych badaniu mogłoby dać głębszy ogląd badanego zjawiska.

Podsumowując przedstawione wcześniej uwagi stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Anny Bańbury-Nowak pt. „Stygmatyzacja publiczna i osobista osób chorujących psychicznie w ujęciu egzystencjalnym - fenomenologiczno-hermeneutyczna analiza wypowiedzi seniorów” zasługuje na akceptację. Wartość pracy – poza tym, że spełnia formalne warunki przypisane pracom doktorskim realizowanym w formie publikacyjnej – polega na uczynieniu przedmiotem badania ważnego, złożonego i zarazem subtelного problemu egzystencjalnego dotyczącego osób starszych, który to problem często bywa niedoceniany na polu akademickim. Wkład własny Doktorantki w opracowanie i realizację projektu badawczego oraz analizę rezultatów przeprowadzonych badań (potwierdzony stosownymi dokumentami) zasługuje na ocenę pozytywną. Doktorantka wykazała się znajomością problematyki egzystencjalnej oraz kompetencjami w zakresie metodologii fenomenologiczno-hermeneutycznej.

Biorąc pod uwagę ogólnie pozytywną ocenę rozprawy doktorskiej mgr Anny Bańbury-Nowak i uznając, że spełnia ona warunki określone w Ustawie o Stopniach i Tytule Naukowym, zwracam się do wysokiej Rady Dyscypliny Psychologia Uniwersytetu Jagiellońskiego o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

